

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Надежда Драгова за конкурс за заемане
на академичната длъжност **“Професор“** в *Научна област*
«Философия на културата, политиката, правото
и икономиката», професионално направление 2.3.

«Философия» за нуждите на ИИОЗ - БАН,

Обявен в ДВ бр. 108 от 30.12.2014 г.

Данни и лична оценка на кандидата: В обявения конкурс за «Професор» участва като единствен кандидат доц. дфн Ерика Георгиева Лазарова, чието име вече е наложено в българската хуманитаристика. Тя е известна с многобройните си интересни публикации и отговорно отношение към науката, като това личи както от обстойния списък на научните трудове - 100, с които участва в конкурса, така и от списъците на участията ѝ в научни форуми в чужбина или от цитиранията и отзивите за нея – всички подготвени с характерните за нея прецизност и съзнателност.

Четейки отново познатите нейния заглавия, но и запознавайки с цялостната ѝ продукция, имам възможност въз основата на научния ѝ актив и иновативни идеи да открия онези съществени характеристики на творчеството на Е. Лазарова, които са от основополагащо значение за конкурса:

Първо, научните анализи на дфн Ерика Лазарова се отличават с един константен и неотменим стремеж да посяга смело към наложени в научната практика стереотипи – идеи, концепции, понятия, като им **открива нови аспекти** или **разширява семантиката на утвърдените вече**. Аз го наричам неотменен стремеж, защото е породен от познавателно любопитство и научно-изследователска страст, заложени в природата ѝ на учен, стремящ се към насочване към такива обекти за изследване, които предопределят избора на персоналии, ситуации и методи, позволяващи на авторката да открие възможности за преобразуване на познатото и за нейни собствени открития.

Ще ги отбелязвам в хода на характеристика на книгите - най-представителната част от творчеството на всеки творец в науката, както и на отделни статии и студии, разкриващи научния ѝ профил в неговата пълнота. Дали е преднамерена или естествено неизбежна компонента на подхода ѝ на изследовател, водещ до интригуващо финализиране на търсенията ѝ или се дължи на психологическо предразположение към оспорване на остарели схващания, но Ерика Лазарова винаги е **провокативна** и това лежи в основата на феномена, определен от мен като изследователско пристрастие. А това прави творчеството ѝ **неепигонско** и **зарежда авторския ѝ почерк с изострена диалогичност**.

Тази провокативност пронизва написаното от Е.Лазарова и личи, че от самото начало тя се стреми да превърне реципиента (читателя) не просто в опонент, а в бъдещ съмишленик, който, убеден от аргументите ѝ, тръгва по новите пътища на познание и себепознание. Затова наблягам специално на този аспект, тъй като това е нейна основна епистемологична характеристика:

ИЗКЛЮЧИТЕЛНО КРЕАТИВЕН УСЕТ ЗА ВЪЗПРИЕМАТЕЛЯ!

Като изразителен пример избирам решението ѝ да предложи на културната аудитория, а не само на научната публика, понятието **балкански интелектуалец**, тъй като по предварителна нагласа, свързана с устойчивите мисловни щампи, понятието **homo balkanicus** е натоварено с достатъчно спекулации по линията на „човекът от тъмните балкани“, „Балканите като барутен погреб“ или лексеми и устойчиви словосъчетания, свързани с негативен контекст като балканизми, балкански конфликти, балканизация и т.н..

И макар, че книгата „*Българинът като балкански интелектуалец*“ (Авангард принт, Русе) е още под печат, от публикуваните две студии „*Възраждането като комуникационен модел*“ (№ 21 от списъка с публикации) и „*Любен Каравелов като балкански интелектуалец*“ (№ 33), проличава основната интенция – убедително представяне **балканското битие на възрожденския интелектуалец като емигрант по неволя**, реализиращ се в **повече от една балкански страни** и с **разкрепостено надрегионално мислене**.

Изненадата обаче е в избора или по-точно казано, в подборката на ПЕРСОНАЛИИ за балканския човек като балкански интелектуалец – ярки фигури от емигрантската ни интелигенция като Г.С. Раковски и Любен Каравелов. Наблюдението е изнесено върху реалиите на т.нар. „зряло Възраждане”, когато са налице ярки качества като безспорна интернационална висота, характерна и за целокупната им интелектуална дейност, и за практическата им зряла идеология. При това и самите възрожденски фигури носят неразрушимото обаяние на иконопис и затова излъчването им на „балкански човек” изглежда коренно и дори полярно различно от силуета, наложен от пейоративното обозначение. И никой не би се усъмнил в правотата на постановката и в автентичността на положителната им балканска същност при постигнатата в анализа **съдържателна плътност и конкретност на наратива**. Защото авторката постига убедително доказване на темата си, че **балкански интелектуализъм означава всъщност европеизъм**.

В наблюдавания случай е важно от философска гледна точка, тъй като това рядко е правено досега, да се наблегне, че са посочени научните и философски приноси на тези възрожденски люде, чиито заслуги – постигнати в добре очертаната от дфн Е. Лазарова обществена практика и дух на времето, са незаслужено забравени в меркантилизма на следващите епохи. В наблюдавания случай е важно да отсъдим и че като **културфилософ**, тя не борави с онова, което всички знаем като факти и не залага на свещената им саможертва за Отечеството, а залага на интелектуализма като европейска широта на мисленето, което и днес е трудно постижимо, поради доморасли самочувствия.

Тръгвайки от регистрираното от балканистиката и българистиката, авторката показва завидното умение да пренасочва – това аз наричам заслужаващ уважение философски жест! – и да пренася вниманието от саможертвата върху **ценностния смисъл** на интелектуално самовъздигане и висотата на интелектуалното отдаване на националната кауза, но и на каузата на хуманизма, понеже именно в тази интелектуална дълбочина и висота се усеща най-добре исконния смисъл на понятието „балкански интелектуалец”, който е едновременно патриот и космополит, балканец и европеец.

На второ място бих искала да се спра на **широтата на интересите и на ерудираността** на д-р Ерика Лазарова. Златно правило е, че философите, респективно културолозите, трябва да притежават висока „обща култура“, но когато човек се запознае с трудовете ѝ, той разбира, че ако се занимаваш с философия и история на културата, са необходими не просто ерудиция и всестранен поглед и интердисциплинен подход, но и **ВИСОК ПРЕФЕСИОНАЛИЗЪМ**, за да можеш да боравиш нещо с емпирията на естетиката и етиката, на социалната философия и на антропологията, на социологията на изкуството и на философията на историята. Запознаем ли се дори с една част от най-представителните ѝ публикации, разбираме, че в различните си възрасти тя е преминала през неформални специализации в редица научни области – философия, културология и наукознание, естетика и морална философия, история и егология, което ѝ е дало възможност да подходи наистина **многогранно** към реалността, независимо дали пребивава на полето на класическата или българската философска мисъл, дали разсъждава върху етическата недостатъчност на съвременната цивилизация или взема за терен на изследване отделни изкуства, пишейки за естета или философа в изкуството Моцарт или за художника на нравствената красота Борис Георгиев.

Същото установяваме и когато открием политологическата, наред с естетическата и нравствено-критическата, натовареност на монографията *„Модернизацията на изкуството като модернизация на живота“* (Първа част от книгата *„Литературата като историческо самопознание и самосъзнание на епохата“*, 2005), посветена на Гео Милев или нейните литературно-философски етюди, прерастващи в изследване културната същност на дадена епоха.

Точно интердисциплинността и широката компетентност дават представа за **успешното ѝ вписване в различни наглед изследователски области, обединени хармонично чрез единството философия-етика-естетика**. Първоначалното ѝ творческо сродяване с естетическата проблематика се разширява и допълва с културологичен и етически срез, а по-късно - и с аспекта на историко-научното познание. При това тя не си позволява самозаклучване в определени жанрове или научни област, а смело използва възможностите на **есето** например, за което специално пише като особеност на научното мислене и световъзприемането на ХХ

век в монографията си, посветена на Найден Шейтанов. Изследователката доказва огромните му когнитивни възможности на приложна философия, като бих добавила в този ред на мисли, че самата Е.Лазарова илюстрира отлично спецификата на научното му функциониране в някои от по-кратките си творби – статии и доклади. Както аналогично третира и **дълбочинното интервю**, превръщайки го в научен инструмент и именно с него са свързани успехи на едно ,бих го нарекла ,забележително научно новаторство, което ще проличи в проекта „Златен фонд на българската наука” и за което ще говоря по-късно.

Широкият спектър от теми, виден и от списъка на публикациите за конкурса – от специфично-национални до световно значими или съвременно актуални, от културно-исторически или свързани с историята на хуманитаристиката до същностно философските, винаги са свързани с най-дискусионното в хуманитаристиката от вчера и днес, независимо дали става дума за забравени или забранени автори, за тенденции на времето или за опит да се осмислят визии за бъдещето.

Трета особеност на творческия почерк на Е. Лазарова е **историчността на нейното мислене**. Споменатият широк спектър от реализирани теми реално гравитира около **историческия прочит** на личности и културни феномени, като само с едно вметното изречение тук ще си позволя да застъпя цяла една значима проблематика – **за превръщането на философията на историята във философия на културата**, също едно авторско откритие на Е. Лазарова, както разбираме от студията” *Значението на културфилософията у Петър Мутафчиев или за еволюцията на историографията до философия на културата в ХХ век.* ” (в “40 години наукознание в България”, С. 2008, с. 302-321). Защото именно историцизмът на прочита позволява философията на културата да обяснява феномените в логиката на развитието им, много често в нейния авторски подход, и в единството на етическо и естетическо.

Етическата контекстуалност е четвъртата важна характеристика на учения Ерика Лазарова. Видимо е, че през последните години у нея **все повече се засилва интересът към нравствената контекстуалност** и тя профилира доста от философските си задачи **към етиката**, както личи от цял, условно казано, блок публикации, визиращи етическата насоченост или отсъствие на моралния компонент в явления като масовата

комуникация и шоубизнеса, общественото възпитание и поп-културата, правото и здравеопазването, аморалността на постмодерното общество и т.н.

Тази трайна във времето тенденция е важен професионален факт, който сме длъжни да осъзнаем във връзка с допълването на научния ѝ профил с нови детайли и акценти. Осмислянето му започва още с интереса към етическата натовареност на немската романтическа философия, преминава през Живата етика на семейство Ръорих, но се разкрива най-пълно в книгата *„Непознатият Оскар Уайлд или етическите уроци на Принц Пародкс“* (2000).

Удовлетворението ни, че монографията получава престижната награда на Министерството на културата за 2001 г., ни освобождава от задължението да доказваме колко е точна изходната авторска постановка, че „Оскар Уайлд като теоретик на изкуството е автор с подчертано етическо мислене, неприемащ и осмиващ недостойното за живот“. Много интересни са и постановките за „естетиката на парадокса“ или за иносказателността на приказника Уайлд, за етическия му утопизъм и за прозренията на „сезоните на тъгата“ като помъдряване чрез страдание. Специално ми се иска обаче да обърна внимание на **стила**, защото просто не може да бъде отминато като постижение бляскавият език в книгата на Лазарова, който без нито за миг да се отклонява от научността, предлага на читателя-събеседник пълна с изненади словесна оркестрация на новоизковани термини, символи, визии и метафори, които хем представят оригиналността на големия писател в нова светлина, хем въздейства емоционално с висока предизвикателност. Например, когато говори за него като за един „Дон Кихот с бяло цвете на бутониерата“, изтъквайки силата на нравственото му негодувание срещу викторианското лицемерие.

По-нататък Е. Лазарова продължава успешно навлизането си в **дълбочината на етическата тематика и в ширина**, насочвайки се към явления като „колегиалния душманлък“ или „деетизацията на съвременното общество“, както и с интерпретацията си на богомило-катарската философия като Живяна етика. И е радостно, че след дисертационния си труд тя продължава да открива нови интригуващи параметри и аспекти, обогатяващи представата за дуалистичното християнство.

От етическото мислене като отговорност пред културата тръгва тя и за да се насочи към проблемите на научната етика и отношението към политиката в монографията си „Ученият срещу политика д-р Найден Шейтанов” (2005).

Тази книга я направи известна не само сред културолозите и историците, но и за всички, които се интересуват от развитието на българската хуманитаристика в периода между двете световни войни. Достатъчно красноречив е фактът, че веднага започна движение за издаване на произведенията на д-р Н. Шейтанов – **най-правилно е да се каже, че читателите го изискаха**. Доц. Лазарова и издателство „Захарий Стоянов” съумяха само за една година да подготвят и да излезе от печат внушителният и адекватен на наследството на мислителя том с Шейтановите произведения „*Балканобългарският титанизъм*” (2006) от 600 страници текст голям формат. И това заслужава адмирация, тъй като за това кратко време съставителката представи **автентичния Шишманов в многоликата му същност** чрез съответната енциклопедична сегментираност. Издигайки и много интересната теза за него като **човек-школа - едно наистина понятие-откритие** (което тя с право прилага и към д-р Асен Петров в монографията си за един от създателите на българската хирургия).

В това е и силата на монографичното ѝ изследване, което освен, че е **първото** за Найден Шейтанов и неговото значение за българската хуманитаристика, е **цялостно представяне на многото му „творчески лица”**: народопсихолог, пръв български сексолог, виден „златорожец” и оригинален културисторик и културфилософ. В тази книга д-р Ерика Лазарова открива и разкрива осезателното присъствие на **цяла една завършена в себе си теория на културната идентичност**, базирана на задълбочено познаване на българската и прабългарската история, митологията, та дори философичността на българина, която му е несправедливо отказвана.

Компетентността на Е. Лазарова в немскоезичната култура и философска традиция я сближава с обекта ѝ на изследване – немският възпитаник д-р Н. Шейтанов и прави наистина съвременен прочитът ѝ на творческата му еволюция, но и на съотношението свое и чуждо в разволя на българската хуманитаристика. Тя постига и **предаване силата на**

драматичния дискурс в противопоставянето на учения и политика, внушавайки, че най-важното за интелектуалеца е **нравствената позиция.** А точно тя е водеща в търсенията на Шейтанов, независимо дали разсъждава за Новото българско възраждане, за антихуманната същност на войната или за философията на отрицанието. В образа на мислителя, твореца и човека Найден Шейтанов, показан на фона на неговото сложно противоречиво време, съдбовно за България, авторката интерпретира конфликта между учения и политика в контекста на политическата култура и научната етика, между идеологемното доктринерство и толерантността към инакомислещите, внушавайки, че това е важен проблем за всяка една епоха.

Можем само да предположим всичките отговорни усилия и трудности на философката да опази текста си от политиканство. Но като резултат имаме една **енциклопедична книга,** от която историците на българската философия и наука ще имат фактология, тези, но и свободата да осмислят отразените в монографията процеси. Затова убедено записвам този кардинален труд като **важен научен актив** на Ерика Лазарова и го определям като **ЖИВЯНАТА ФИЛОСОФИЯ НА ХХ ВЕК.** За нейното постигане се изисква специален усет и чувствителност. Това е петата характеристика на нейната мисловност.

Като шеста такава бих посочила способността на Ерика Лазарова да **усеща задачите на времето** и да реагира на актуалните им повели подчертано творчески. Затова органично ще свържа този нейн принос с друг важен такъв – персоналисткия изследователски проект *„Златен фонд на българската култура”* (2010-2014), който аз съзнателно предвидих като финал, опознавайки вече творческия профил на кандидатката в конкурса.

За мен това е най-значимият експериментален продукт на Българската академия на науките и такъв с **видим за всички резултат** – създаване на видеоархив с над 500 часа документиран аз-разкази на изтъкнати български учени и публикуване на 2 тома интервюта 3 специален брой на сп. „Библиотекар” - общо над 1500 страници текст, представляващи подбрани части от филмовия материал, илюстриращи автентичното цялостно присъствие на българския учен в научния, но и социалния живот.

РЕЗУЛТАТЪТ Е ПЕТДЕСЕТ ГОДИНИ ЖИВЯНА ИСТОРИЯ, доказваща не само националното присъствие, но и световното значение на българската наука и нейните представители от различни специалности, без оглед на политическата им ориентация или генерационна принадлежност.

Сполучливо осъщественият замисъл, както казах, е чрез **120** изявени научни индивидуалности от различни научни области и поколения да се представи мисловността, световъзприемането и професионалната етика на създателите на българската наука вчера и днес. Успешната реализация на проекта отстоява новото понятие **ЛИЦА НА ПАМЕТТА** в координация с утвърдената локализация „места на паметта”. Интересното е, че програмата за представяне на българската наука чрез цялостното присъствие на Аза на учените в различните им социални роли и с оглед на родовата им биография възниква сякаш случайно, но е напълно **закономерно явление** в нашия научен и културен живот. Породена е от вътрешната необходимост за историята и философията на науката за преосмисляне ролята на националната наука. В това отношение си кореспондира и с две аналогични български проекти, реализирани обаче хронологически по-късно (проектът започва през 1995 г. пилотно) и в по-скромнен обем: „Историята, населена с хора” на Вера Мутафчиева и „Това е моето минало” на Ивайло Знеполски. Подчертавайки, че проектът „Златен фонд на българската наука” е напълно автономен, аз искам тук да подчертая нещо, което ми се струва важно – и Ерика Лазарова, и Ивайло Знеполски са аспиранти на Исак Паси и става пределно ясно, че са движени от общи и твърде значими интелектуални процеси, способни да улеснят и наложат ново разбиране на националното ни развитие и самочувствие.

Спонтанното доближаване на намерения и проекти документира необходимостта на съвременната творческа интелигенция да придобие свой персоналитет, своя собствена **ЛИЧНА КАРТА**, както гласи заглавието на една днес станала популярна стихосбирка. Затова ще наблегна изрично, че проектът „Златен фонд на българската култура” е **сериозно авторско постижение, но и постижение на научната гилдия**, понеже се вписва в най-животрепущите социални тенденции и стремежи на интелектуалното съсловие.

Безспорният досегашен резултат (проектът е отворена във времето система) е детерминиран от избистрената до подробности визия на инициатора и ръководителя му дфн Ерика Лазарова. Той се основава на няколко важни методологически механизми: 1) разкриване значението на аз-разказа като аз-документ и свидетелство на епохата; 2) превръщане устната история в безценна изворова база за персоналните измерения на социалната динамика; 3) еволюцията на егологията от човекознание към наука за Аза; 4) лично изживяната история на отделните учени дава модела на научното развитие като цяло и разкрива значението на личностното битие за професионалното израстване на отделния учен.

За теоретична основа Лазарова е възприела тезата на Сент Бюф за „естествената история на талантите”. И в този си избор учената до край отстоява изискването за **ДОСТОВЕРНОСТ** на изворовата епистемология, разчитайки на **многоаспектното саморазкриване на интервюирания**, базирано на професионалното и добронамерено отношение на интервюиращия към неговия събеседник, предполагащо и изискващо **докосване до буквано всички страни на битието му**.

Личи, че Е. Лазарова и нейният екип (а тя е автор на половината от филмите-интервю!) умеят не само да задават важни насочващи въпроси, но се и пазят старателно от всякакво вмешателство в изповедите на учените. Стараейки се да оставят дадения учен на „потока на съзнанието му”, те са загрижени да опазят автентичността на опита на интервюираните от тях видни представители на научната общност. Тази „симулирана неутралност” помага за дешифриране методиката и културно-философския замисъл на проекта, залагащ върху **ценността на индивидуалните творчески усилия и разкриване логиката на самия научен процес**. В публикуваните текстове е показана **действителната дълбочина и богатство на многообразието от творчески индивидуалности на тези 120 учени** – различни като съдба, специалност, темперамент, въпреки, че, както е казано в Предговора към първия том, при публикуваните интервюта като малка част от фирмовия материал, става дума само за предвкусване на цялостното съдържание на разговора. Точно това многообразие, и това също е важно да се подчертае, се разгръща закономерно, за да проследи и посочи **човешкия дискурс при представяне на процесите на научното творчество и факторите, които го обуславят**.

Като подкрепа на извода колко е продуктивен тъкмо този подход, ще споделя няколко мисли *pro domo sua*:

Познавам от години Ерика Лазарова от срещите ни на различни научни форуми, още повече, че през последните десетина години и двете работим интензивно по богомилската тематика. И когато тя ме покани за интервю за проекта „Златен фонд” с опита ми от киното и театъра дори не подозирах, че не става въпрос за обикновената и позната популяризаторска практика. Но това се превърна в неочаквано предимство – ние, интервюираните в т.нар. глъбинно интервю, имахме възможността да бъдем спонтанни и истински, без да мислим предварително за документиращата функция на беседата, неосъзнавайки цялата тежест на задачата, че заснетият материал остава за историята на науката и историята на културата. Защото, ако го бяхме осъзнали напълно, нямаше да бъдем напълно себе си.

Изненадата ми дойде, когато прочетох интервюто с мен след публикуването му, а и се зачетох в казаното от колегите. Поради дългогодишното ни приятелство с Милена Цанева например, винаги съм вярвала, че двете сме идентични в много отношения. Но в публикуваните интервюта „прочетох” открояващите се различия. От деца сме заедно – дори имаме снимка, където Бленика държи нея за ръка, а Магда Петканова – мен. В студентските ни години сме под влиянието на двамата писатели-приятели Георги Цанев и Константин Петканов. Аспирантурата ни е в една и съща катедра на СУ, не просто сме колежки-българистки. Имаме еднакъв усет за класичното. Тя цял живот се занимава с Вазов, аз – с Пайсии. А двете изглеждаме определено и узнаваемо различни според интервютата в „Златен фонд на българската наука”, макар че и двете сме застанали пред камерата в подобни костюми в сив цвят.

Последва още една изненада, когато се запознах и с втория том на проекта, както и книгата на сп. „Библиотекар” и видях в неочаквана светлина много познати колеги, но и някои по-млади и осъзнах, колко е необходимо това **подмладяване**, както и потребността да продължава проектът по същия път – **като истински златен фонд на живяната история**, включвайки многото интересни български учени от различни специалности и от различни поколения.

И още една изненада преживях, когато вече като рецензент, препрочетох публикациите с цел да установя не как аз седя между колегите, а как звучи **мегатекстът като мемоар**. И неочаквано се проникнах от оптимизма на текстовете. Ако трябва да дам заглавие на проекта с днешна дата, бих го определила с основание като **ОПТИМИСТИЧНА КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ ИНТЕЛИГЕНТ**. В много от интервютата открих повтарящи се мотиви: „Аз съм щастлив човек...” или „Благодарение на моя късмет...” Също: „Съдбата ми направи подарък, като ме срещна с учения Х.” или „Имах шанса...”. 120 души изповядват радостта си, че са се реализирали, както са искали в България, не в митичната страна Аркадия! Не съм изчерпала проблематиката на представените за конкурса книги, да не говорим за многобройните статии и студии на д-р Ерика Лазарова, една значителна част от които познавам от печата, а с други – например тези, посветени на тясно етичката проблематика, се запознах с удоволствие при подготовката на рецензията и които доказват по безспорен начин, че тя е утвърден философ и културолог с етическа нагласа, за когото **нравствеността е начин на живот**, както тя го покзва още в книгата си за Оскар Уайлд.

Но ще премина направо към заключението си, защото да продължа да пиша би означавало да направя цяло изследване, което е практически невъзможно и не е нужно с оглед целите на конкурса. Постарах се да обхващам прозренията в нейните научни области от последните и, струва ми, нейни най-плодотворни години, с надеждата, че и през следващите десетилетия тя ще ни поднася нови творчески открития и предизвикателства за дискусии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Научната продукция на Ерика Лазарова е напълно убедителна и значима като качество и издава лично присъствие в науката. Затова ще гласувам по съвест за избора ѝ за професор и настоятелно препоръчвам на Научното жури да направи същото и да предложи съответно на Научния съвет при ИИОЗ - БАН да избере доц. д-р Ерика Георгиева Лазарова да заеме академичната длъжност „професор” в професионално направление 2.3. „Философия”, научна специалност „Философия на културата, политиката, правото и икономиката”.

Ще си позволя да предложа и още нещо: ИИОЗ да потърси възможност след хабилитирането ѝ, Е. Лазарова да се реализира още по-

пълно като преподавател, и то в СУ, понеже публикациите ѝ притежават голям научен, но и образователен потенциал и ще бъдат от полза за студентите.

22 април 2015 г.

проф. д-р Надежда Драгова